

A bányatársulat művészet-politikája Dorogon – a nagy háborútól a II. világháborúig

A békekötés következményeiről száz év múltán is van mondanivalója (néha csak segélykiáltása) az utódgenerációknak. Ez az összegzés most mindössze néhány száz négyzetkilométernyi terület (a dorogi szénmedence) kiragadott értéktelítő tevékenységét próbálja a korabeli ipari fellegvár (Esztergom-szászvári – később Salgótarjáni – Kőszénbánya Rt.) művészetpolitikájaként értelmezni. A gazda(g)ság – természetesen – alapvető feltétele mindannak, amit létesítményeiben, művészeti elképzeléseiben képes anyagilag finanszírozni, mecénási elképzelései szerint az alkotókkal megvalósíttatni. Ugyanakkor elképzelhetetlen a helyi érdekek és értékek szerinti elvárások következetes egymásra építése kohéziós erő nélkül. A hitelesen irányított, mégis közakarrattal elhatározott alkotások kezdeményező-erői milyen hatással lehettek egymásra, belülről vagy felülről volt-e erőteljesebb az inspiráció a több évtizedes folyamat közben a résztvevő személyekre?

A ránk hagyott kollektív emlékezet szerint Schmidt Sándor bányagazgató erős egyénisége kikerülhetetlen tény minden folyamat megértéséhez, legyen az gazdasági, szociális, kulturális, egészségügyi, oktatás- és sportpolitikai vagy akár hitéleti kérdés. A bányatársaság életét olyan erőteljesen befolyásolta az ő karizmája azzal, hogy a vízfelladásokkal megterhelt szénmedencében képes volt néhány év alatt reményt, hitet támasztani, végül eredményeket produkálni, hogy – alternatíva híján – a termelés felelős irányítójaként minden folyamat első emberévé lépett elő. A budapesti székhelyű bányatársulat az 1911-es dorogi igazgatói kinevezéssel szentesítette Schmidt kivételes helyzetét, s ezt csak megerősítette elődje – Winklehner János igazgató – önkéntes távozása a Zsil-völgyébe. 1912-ben, első látványos sikerként, a bányatársulat engedélyezte a bányakaszinó önálló épületének felhúzását a község főterén, a bányagazgatói lakás szomszédságában. Schmidt a kaszinó elnöki tisztségét sosem engedte ki a kezéből.

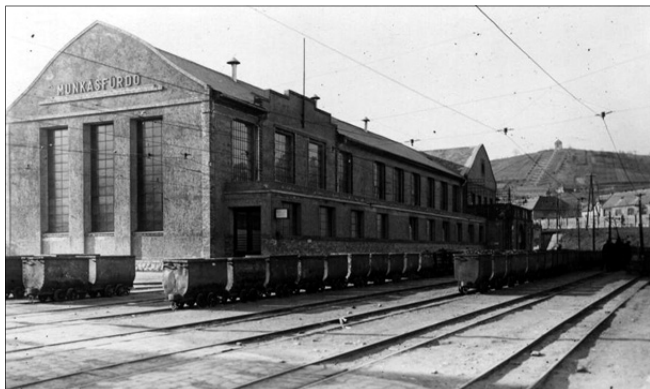
Bányakoncentrációs terveit pedig sietve benyújtotta a részvénytársaság vezérkarához a központi szénfeldolgozás dorogi telephelyéről, a vasúti pályák közvetlen szomszédságában. S ha kitört is a nagy háború, sőt el is húzódott, a bá-

nyaalagút-rendszer megvalósítását ugyanúgy elkezdték, majd folytatták a környék bányáihoz, mint ahogy megtervezették a legfontosabb építményeket, lakótelep-bővítéseket is.

Az első alkotók: építőművészek

Látszólag mindezek egyértelműen a gazdaságfejlesztés lépései voltak. Ám a figyelmes szemlélő ennél többet érzékel. Dorog történetében ekkor jelennek meg az első professzionális alkotók: az építőművészek. A kaszinó sietve elhatározott, formailag átgondolatlan terveit már igényes – művészileg a kor heterogén törekvéseit tükröző – épülettervek követték. Stílusukat tekintve meglepően végletesek. A hazai építkezések történetében azonban nem példa nélküli az ilyen egymásmellettség. Sőt: két olyan alkotószemélyiségről van szó, akik már elhelyezték egymás szomszédságában – a kispesti Wekerle-telepen – is a névjegyüket. A munkások 1908-tól emelt mintalakótelepén az idősebb generációt *Fleischl* Róbert műépítész képviselte, aki nemcsak tervezte a házak egy részét, de a telepalakítást koordináló építész csapatának is tagja volt. A Kós Károly vezette fiatal wekerlei műépítészek között pedig ott találjuk *Mende* Valér erdélyi mérnököt, aki már nemcsak a szülőföld stílusában, de az európai új utakon járó kortársak eszközeit is használva alakítja épületeinek formavilágát. Nem járhatunk messze az igazságtól, ha bizonyosra vesszük: *Fleischl* Róbert (mint a Salgó Rt. főépítésze) kötelező szereplője lett a dorogi építkezéseknek, míg *Mende* Valér nevét Schmidt a Zsil-völgyi éveiből ismerhette, s a két építéssel a közös ismeretség alapján köthettek egyezséget a tervezésekhez. Így aztán *Fleischl* barokkos, klasszicizáló hajlama letisztult formában jelent meg a bányairoda új épületének homlokzatán (1920-ban), majd súlyosabb tömbként a munkásotthon építményén (terv: 1923, megvalósulás 1929). *Mende* erdélyies, visszafogottan szecessziós munkásfürdője az irodaépülettel harmonizáló bányaközpontot alkot (1915–16), későbbi bányakórháza (1922) tetőszerkezetével, kapunyílásaival idézi az erdélyi formákat. Keressük azokat a terveit is, amelyekkel Dorogon (valószínűleg) az altiszi lakótelepeket gazdagította. Dokumentumai lappanganak. Egyelőre csak a kórházigazgatói lakás kissé lelakott épülete – amely az intézménnyel együtt készült el – mutatja még az ő keze nyomát.

Egyikük sem érte meg második tervük megvalósulását. *Mende* már a háborús években (1918) behalt harctéri sebesülésébe, az idős *Fleischl* viszont még rajzolt egy kórházkápolnát a *Mende*-féle intézmény kertjéhez görögösen neoklasszikus templomként, hogy aztán végleg

Bányakoncentráció – Mende fürdőépülete a bányaalagút kijáratánál

elköszönjön ő is a fejlődésben éppen csak elindult kisközségtől és az élettől. Meghagyták a választás lehetőségét utódaiknak. Az építőművészet néhány darabja pedig (szociális, kulturális és egészségügyi tartalommal) a jellegtelen falusias arculat mielőbbi átszabásának igényét sürgette immár maga körül.

A történet helyben már ismert, ám a hazai építészettörténet lapjain máig fehér folt a folytatás. 1923-ban Gáthy Zoltán éppen Fleischl Róbert biztatására keresett Dorogon „átmeneti” munkát a háború utáni pangás átvészelésére – 18 év lett belőle Dorogon és környékén. Amit feladatul kapott: az építőmunka irányítása, folyamatos gazdagítása. Több száz építmény a lakótelepek fejlesztéséhez, mindig valami újdonsággal fűszerezve. Ennél is keményebb elvárás az ipari létesítmények hajszás sorozata (szénosztályozó, szénfeldolgozó, karbid- és brikettgyárak bunkerekkel, gépházak, újabb fürdőépületek, villamosközpontok, vízbetöréseket elfojtó beton dugók stb.). Szerencsére akad néhány izgalmasabb, egyedibb darab is, mint a dunai szénrakodó (Esztergom), a szénoltár, a hősiemlékmű-talapatok (Leányvár, Dorog, Tát). Az igazán emlékezetes darabok pedig közterek, középületek: iskolák, óvodák, átépített bányakaszinó, zenepavilon, bányásztemplomok (Dorog,

Mende Valér kórházigazgatói lakása

Augusztá-akna, Piszke) és sok-sok kultúrház a szénmedencében (minden faluban – egy pedig Esztergomban, a Széchenyi téren).

Bányatisztek, jegyzők lakásai Dorogon, esztergomi legényegyleti székház (ma Kolping Iskola), i p a r t e s t ü l e t i székházak, köz-

ségházak (Dorog, Tokod, Nyergesújfalú) és rengeteg országzászló. Kálváriák (Dorog, Péliföld-Szentkereszt), síremlékek... Akad köztük neoreneszánsz, barokkos és szecessziós tervezés, a magánépületek formavilágát pedig a nagy szerelem, a Bauhaus törekvéseinek tisztelete hatja át.

Az építész háta mögött pedig egy festőnek készül a másik művész bujkál. Szabó István Gusztáv karikatúrája elárulja őt: a játékkockák román templomát kirakosgató építész festőszámokat rejteget. A pesti mintarajziskolában és Szőnyi István zebegényi alkotókörében forgolódik, és egyre többet utazik, útközben vázol, fest, otthon még mintáz is... És alakítgatja a bányatársaság dorogi művészetpolitikáját.

Gáthy Zoltán előtt és vele

Gáthy az *Emlékiratokban* nem tudja leplezni elfogódottságát: „A *Bányatemplom* építésével Dorog is közelebbi kapcsolatba került a művészetekkel, az a Dorog, amelyik eddig nem nagyon látott festőt vagy szobrászt. Dicsekvés nélkül mondhatom, ebben jelentős részem volt nekem is.” (Dorogi Füzetek 8., 12. old.) Az utóbbi állítása pontos. Az előbbi elfogult. Schmidt és a kaszinó tisztikara méltán bántódhatna meg, ha olvasták volna. Bizonyos, hogy nem ő hozta Dorogra az első szobrászt és szobrot, amit az idősebb Chorin Ferencnek emeltetett a bányatársulat 1928-ban, mert ennek három példányát Budapesten rendelték meg Beck Ö. Fülöp ötvös- és szobrászművésztől, akiről Gáthy sehol sem tesz említést. (A szoborpéldányokat Salgótarjánban, Dorogon és Petrozsényben állították fel, valamennyi valószínűleg a nyilas időkben semmisült meg.) S nem említi a dorogi születésű kortárs, Koszkol Jenő festőművész nevét és műveit sem, pedig 1925 és 1929 között Koszkol az esztergomi művésztelep résztvevője volt, sőt 1929-ben megfestette a bányatiszti kar megrendelésére Dorog nagyméretű panorámaképét 1905-ből és 1929-

Szabó István Gusztáv karikatúrája Gáthy Zoltánról

ből (Schmidt Sándor kezdő és jubileumi évére utalva). Igaz: rajtuk kívül a bányatemplom építéséig valóban nem tudunk másról, mint 1922-ben két, Esztergomhoz kötődő művész közös kiállításáról: egy decemberi vasárnap délelőttjén „nyitotta meg Schmidt Sándor bányafőtanácsos a dorogi kaszinó nagytermében az Esztergombori két művész, Szilassy József és S. Holl (később Holló – a szerző megjegyzése) Kornél műveiből nagy gonddal összeállított kollekció kiállítását.”

Az esztergomi sajtó Szinnyeivel emelte egy magasságba Szilassy koloritját – az utókor már emlékeztében sem őrzi munkásságát. Holló Kornél szobrásznak ennél több jutott, köztéri munkái ma is megtalálhatók a királyi városban, legutóbb Kaposi Endre művészettörténeti összefoglalójában is a város értékeként mutatta be művészetét (Képzőművészek Esztergomban a 20. században. *ArtLimes*, 2008/2. 27. old.). Érdeemes a korabeli írás záró sorait felidézni a dorogi művészetpártolás védelmében: „A kiállítás iránt a dorogi intelligencia nagy érdeklődést mutat s felhívjuk figyelmét az esztergomi műbarátoknak is, hogy föltétlenül szerezzenek tudomást e nem kis jelentőségű művészi történésről. (...)” (Képzőművészeti kiállítás Dorogon. *Esztergom*, 1922. dec. 13. 1. old.)

És akkor még nem szóltunk a színház történeti eseményről, melynek Gáthy Zoltán ugyancsak nem lehetett tanúja: még nem foglalta el dorogi helyét a bányatelepen. Ráadásul ez majd egy évvel megelőzte a kiállítás megnyitót a kaszinóban. A sajtó előzetes beharangozójában ezúttal is szó esett az esztergomi közönség készülődéséről a dorogi előadásra. (*Esztergom*, 1922. február 22., 2. old.) Herczeg Ferenc bányász témájú egyfelvonásosát a Renaissance Színház 1921. november 25-én mutatta be Budapesten, a mai Thália Színház helyén. (*A magyar bányászat története*. III. kötet. OMBKE, Budapest, 2001. 190. o.) Ha Schmidtnek szüksége volt közvetítőre a dorogi előadáshoz, az valószínűleg a Csehszlovákiából kiutasított Komoróczy Miklós tanár, író, szerkesztő, néprajzkutató, közösségteremtő pódiumművész lehetett, akit a bányavállalatnál és az újjáalakuló Dorogi Atlétikai Clubnál alkalmazott és foglalkoztatott sikerrel. Komoróczy állandó ingázásban volt Dorog és a főváros között, a Nemzeti Színház legbensőbb köreivel tartott szoros kapcsolatot, még a halál is egy színházlátoga-

tást követő kávéházi beszélgetés közben érte 1926-ban.

Ezekre a kapcsolatokra utalhat a beszámoló az Esztergom hasábjain „**Herczeg Ferenc-művészt Dorogon**. Előkelő és a művészetet értékelő társaság gyűlt össze február 24-én este a dorogi kaszinó díszes nagytermében, hogy egy minden tekintetben elsőrangú művészi előadásban és estélyen vegyen részt. A budapesti vendégek díszes sorában maga Herczeg Ferenc is megjelent, s az előadás folyamán számtalanszor részesült nagy ünneplésben. Az első darab: »A két ember« a bányász munkás és a főmérnök lelki-

Gáthy dunai szénrakodója

lágát mutatja be egy bánya-beomlás után, midőn mindketten a bánya mélyében szorultak élelem és szabadulás nélkül. A kettő közt a gyűlölet ásta úrt csak a szeretet tudja áthidalni! A »Holicsi Cupido« már vígabb hangulatba ringatta a közönséget. A budapesti művészekről csak azt mondhatjuk, hogy jobban játszottak, mint Budapesten, hiszen itt jó barátoknak, ismerősöknek kedvtelésből játszottak. Pethes Ferenc (Brádi), Odry Árpád (Kopos Miklós), Bajor Gizi (Kupido), Cs. Aczél Ilona (Zsófi) szerepükben kifogástalant alkottak; szünni nem akaró taps jelezte művészetüket. A két darab közt Zsolt Nándor játszott, kit zongorán Kollár Pál kísért, a nála már megszokott pontossággal és lélekkel. Éjfélkor lett az előadásnak vége, utána tánc következett, mely a reggeli órákig tartott, jóllehet a legnagyobb jókedvvel, de mégis a legnagyobb előkelőséggel, művészettel.” (*Esztergom*, 1922. márc. 1. 1. old.)

A címszereplők koruk legünnepelebb színművészei voltak. Herczeg »A két ember« című egyfelvonásosának a létrejöttét dorogi barátságai és történetei is inspirálták. Amikor Dorogon bemutatták a bányász témájú darabját, már a legnagyobb élő magyar íróként beszéltek a szerzőről, művei világsikerek voltak, Nobel-díjra is jelölték 1925-ben. A dorogi barátság nemcsak fennmaradt, de meg is erősödött, Herczeg később is gyakran megfordult a bányásztelepülésen. Ezt Bajor Giziről is elmondhatjuk, akinek (s most még egy lépést hátrálunk az időben) Schmidt Sándorék megszerveztek egy kultúresetet már 1919. március 1-jén a Nemzeti Színház művészeivel, ugyancsak a bányakaszinóban. A művésznő akkor ígéretet tett, hogy honorárium nélkül is vissza fog térni a közeljövőben. (*Esztergom és Vidéke*, 1919. febr. 27. 1. old.) Trianon és két forradalom késleltette, de nem aka-

A bányászzenekar, Buchner Antallal (ülő sor, balról a hetedik)

dályozta meg ebben. Ne feledkezzünk meg azonban a muzsikusról sem: Zsolt Nándor hegedűművész – Esztergom büszkesége – ekkor már az egyik nagy ígérete volt a hazai zenei életnek, nemzetközi karrier várt rá, amit sajnálatosan korai halála akadályozott meg. Kollár Pál pedig a szegedi opera vezető muzsikusaként ült a dorogi zongora mellett.

Annak is passzív tanúja lehetett csak a gyönyörűen átépített bányakaszinóval bemutatkozó Gáthy, hogy az esztergomi bazilika karnagyát 1920-tól 1923-ig leszerződtette a bányászzenekar mellé Schmidt Sándor. Három év alatt az esztergomi zenészek méltó partnereivé, muzikus társaivá váltak ezek a jó cseh és német hagyományokon felnőtt, tehetséges bányász emberek. Közös fellépéseik során 1923 után is gyakran együtt dolgoztak Buchner Antal karnaggal, hogy aztán 1931-ben részesei legyenek egy összművészeti alkotásnak, ahol az építész Gáthy Zoltán már méltán büszkélkedhetett mindazokkal a Dorogra hívott mesterekkel, akiket az ő ajánlása révén bíztak meg dorogi műalkotások megvalósításával.

A legfőbb csoda ezúttal is az időzítésben érhető tetten: a világválság mélypontján, 1931-ben avatták fel a bányászok templomát. Legyen az *Esztergom* című hírlap továbbra is a korhangulat felidézője: „A dorogi bányatemplom gyönyörű freskóit most fejezi be Magasi Németh Gábor festőművész, egyike lesz Esztergom környékén a legszebb templomoknak.” – írja beharangozójában az újság. (Esztergom, 1931. aug. 5. 3. old.) Ezúttal Gáthy állandó esztergomi jelenléte és a zárkózott festőművésszel közös régészeti érdeklődése lehetett a barátság és a freskófestői megbízatás alapja. A kész falképekről néhány héttel később ezt olvashatjuk: „A tágas, világos kupolát

páros jóni oszlopok emelik a magasba. A kupolát *Magasi Németh* Gábor festőművésznek négy magyar szentet (Szt. István, Szt. László, Szt. Erzsébet és B. Margit) ábrázoló freskója díszíti. (...) A templom hajójának mennyezetén (...) egy érdekes freskója egy jámbor bányászlegendát ábrázol. Bányabeomlás után a bennmaradt bányászokért szentmisét mondató gyászruhás bányászasszonyok régi bányász szokás szerint kenyeret hoznak az oltárra, s egy angyal a kenyeret

Buchner Antal Bányászmisséjének első kottalapja

az eltemetett bányászokhoz juttatja, akik így élve maradnak, amíg végre a mentési akció ki nem szabadítja őket.”

Az egyik legszorosabb barátság az iparművészeti főiskola szobrásztanárához, Mátray Lajoshoz fűzte Gáthyt. „A szentély márvány főoltára és ízléses, aranyos szentségháza felett érdekes és teljesen újszerű az oltárkép, amely a templom védőszentjét, Szent Borbálát, a bányászok patrónusát ábrázolja, amint a bányában a hozzá folyamodó bányászoknak megjelenik. Az oltárkép *Mátray* Lajos (...) sikerült műve. A háttért fekete kőszénfal alkotja. Alul baloldalt csille mellett lámpáját a szent felé tartó bányász alakja áll, jobboldalt pedig térdre hulló, vagy bízón a szent felé néző meglepett bányászokat látunk.

Mátray oltárképén Szent Borbála (a lenge)

A szent, kezében pálmaággal, vártanúságának jelképével, a fekete háttérből élesen emelkedik ki, s két oldalról megvilágítva földöntúli szépségben ragyog. (...) A templom külsejét az evangélisták életnagyságot megközelítő szobrai fogják díszíteni, amelyek közül azonban még csak egy áll a helyén. *Németh* Ferenc főaknász volt az ügyeskező megmintázójuk.” Ő – Gáthyhoz hasonlóan – tehetségét, alkotókedvét a nagyok árnyékában, afféle műkedvelő őstehetségként mutathatta meg, teljesíthette ki. „A templom tervezője milotai *Gáthy* Zoltán, a bánya építész-főmérnöke, aki az ezer embert befogadó szép istenházát az építészeti hagyományok szemmel tartása mellett modern felfogással és praktikus beosztással oldotta meg.” – írja az építőművész legfőbb erényeit soroló újságíró. (*Esztergom*, 1931. aug. 23. 1-2. old.)

A képzőművészek mellett a zeneszerző és műve sem hiányozhatott a nagyszabású szertartás-sorozatból. S immár harmadszor tért vissza dorogi zenészeihez az esztergomi termékeny komponista. 1925-ben a három Schmidt-lány közös esküvőjére rendelt a bányagazgató esküvői dalt. Ezúttal már teljes bányászmise készült eredeti bányászdallamok felhasználásával az avatási szertartáshoz. Schmidt immár nem elégedett meg a helybeliek áhítatának lenyűgözésével. Idézzük ismét a sajtó lelkesültségét: „Felzúg a harmónium, majd a kórus. Most nemcsak a

templom népe és odakünn a tér közönsége, hanem az egész ország, egész Európa bányásznépe figyel fel a bányászmisére, (...). *Európa minden bányatelepét értesítették.* Schmidt főtanácsos erre a célra többnyelvű értesítőlapot küldött szét.

A bányászmisét a *Kyrie-nél* kezdtük élvezni, és a hallgatóság itt ismerte fel teljes gyönyörűséggel miseátdolgozásban a bányászdalok legszebbikét, az ismert *Szerencse fel* című dalt. Gyönyörű zene, kitűnő kórus és felemelő, hogy a szép bányászdalt egyházi áhítattal tudjuk élvezni.

Szebbnél szebb zenei részek következnek. Másodszor a *Benedictus-nál* érvényesült különösen Buchner Antal célja, hogy bányászdalokból egységes, szép misét adjon. Eredeti invencióval szötte át

ezt a részt, és ez a kontrapunktikus átdolgozás is tökéletesen sikerült.

A bányászmise az *Agnus Deinél* keltette a legnagyobb hatást. Buchner Antal itt a *bányászok gyászindulóját* dolgozta fel. Ebben az erőteljes és igen megkapó részben megszólal a *klopacska*, amelyet harang helyett használnak. Különböző nagyságú fadarabok, ezeket fakalapáccsal ütik. A bányásztemetésnél használják a klopacskát. Nagy hatást keltett ez a rész, *sokan sírtak*. A bányászemberek ezt a részt élvezték a legjobban.

Gyönyörű volt és főséges az *Offertorium*. Két bányásztéma felhasználásával komponálta Buchner, és ez önállóan is hatalmas művészi munka. A szopránszólót *Buchner* Antalné, az alt szólót *Brezó* Margit operaénekesnő, a bariton-szólót pedig maga a szerző énekelte. Ezek a szólók, a pompás és kitűnő énekléssel, az *Offertorium* kimagasló részei. A zene pedig főséges keretet adott. A hegedűszólót *Sonkoly* István, az esztergomi zeneiskola hegedűtanára játszotta művészettel. Mind a zenekart, amely a dorogi bányászenekar és az esztergomi zenekedvelők tagjaiból állott, mind az énekkart nagy elismerés illeti. Az *Offertorium* középpontja volt a misének, modern harmonizálásával a zeneértők számára tanulmány és műélvezet volt.” (*Esztergom és Vidéke*, 1931. aug. 27. 1–2. old.) A mise többféle hangszereléssel éveken át műsoron maradt nemcsak Dorogon, de számos bányásztelepülésen itthon és külföldön egyaránt.

Jeges Ernő oltárképe az Augusztá-telepi templomban

Néhány héttel a dorogi bemutatót követően az esztergomi bazilikában is ez hangzott el a székesegyház avatásának évfordulóján – különös módon a Liszt-mise helyett.

Gáthy, az építész, a harmincas években valóban a képzőművészek foglalkoztatásának koordinátora lett. Emlékiratában gondosan összegyűjtötte a szénmedence számára készült jelentős megrendelések hosszú sorát, anekdotikus elemekkel fűszerezve a keletkezéstörténeteket. „*Mátray* Lajos szobrász-tanár volt legjobban foglalkoztatva. Ő készítette a templom főoltárát, a Borbálát kétszer mintázta meg, mert az első művet túl »lengének« találták (pedig gyönyörű volt!). Az Augusztá-aknai templom részére egy szép Madonnát mintázott, s a későbbi években egy szép Borbála csoportot a bányafürdő gyülekezőtermének egyik falára, a kórház részére egy szép Borbálát s Krisztus-reliefeket, a lábatlani iroda külső falára egy Szent Istvánt, a nyergesi hősi emlék részére egy reliefet (...), s egyik legértékesebb műve az eucharisztikus ünnepek alkalmával Dorogon felépített szénoltár két hatalmas műkőangyala volt.”

Jeges Ernőt, a római iskola egyik legjelentősebb festőművészt Szőnyi István művésztelepén ismerhette meg Gáthy. Ő az építész betonból tervezett neogótikus Augusztá-telepi templomának oltárképét festette meg. „...hiába csábítottam, hogy jöjjön le a bányába, remek témákat fog ott találni, nem állott kötélnek. Annál többször láto-

gatta meg a bánya mélyét *Haranghy* Jenő festőművész (...) pedig ő, kissé testes lévén, nehezebben mozgott ott lenn. Egyszer egy szűkebb vágtába úgy beszorult, hogy – saját szavait idézve – »elől húztak, hátul taszítottak, majd szétráncigáltak«. *Haranghy* a Munkásotthon nagytermében hat tablón a szén keletkezését, további hat tablón a bányászok munkáját örökítette meg hatalmas és művészi formában, ezen kívül a lépcsőház egy hatalmas színes üvegablakán a bányászok állandó küzdelmét ábrázolta a természeti erőkkel: a tűzzel, a vízzel és omlásokkal.” Kimaradt azonban a felsorolásból még sok minden: a *Leláncolt energia* című szekké a szén felhasználásának egész falat borító allegóriája volt a színházteremben, ám az üvegablakkal együtt az elvakult vallásellenesség áldozatává vált az 1950-es években. Megmaradtak viszont olajképei a bányalovat vezető kisfiúról és a csillettoló bányászról, szénrajza a leszállás előtt gyülekező bányászokról, s nyolc barokkos-szecessziós lobogású üvegképe a községi templomban, a dorogi emberi közösségek támogató összefogásának mementőjeként. *Haranghy* festette meg a szénoltár látványtervét is. „*Edvy* Illés Aladár a bányafürdő várakozóterme egyik falára festett egy hatalmas olajképet: a felső részén Borbála trónol, alatta a testi és szellemi erők összefogásának apoteózisa” – jellemzi főiskolai tanárának ugyancsak megsemmisült alkotását a titkos tanítvány. S itt sem hiányozhat az ironikus anekdota: „Borbálát a művész nem a *Palma Vecchio* által festett és általánosan ismert, erőteljes alakjában örökítette meg, hanem egy finomabb, lengőbb típust választott. Meg is jegyezte rögtön *Jávorka* bácsi, mikor meglátta a képet: »De a Borbála nem is

Haranghy Bányalovat vezető kisfiú című olajképe

ilyen volt!» »No, hála Istennek – replikázott a művész –, végre valaki, aki ismerte, és meg tudja mondani, milyen volt!» Edvi Illés ezen kívül a bányagazgató részére is festett két képet: Dorog régen és most.” Talán ezek is elvesztek, szerencsésebb esetben lappanganak valahol. A felsorolás végül Gáthy saját munkáiról csak ennyit említ: „Persze a művészek munkái engem is sarkalltak, s én is több rajzot készítettem ezekben az években a bánya mélyén, a felszínen, a gyerekekről, s festettem pár olajképet, sőt egy olajportrét is.” (Dorogi Füzetek 8., 12–13. old.) Önarcképeiről már említést sem tesz, pedig végigkíséri életét az önportrérajzolás megrendítő sorozataként. S nem fukarkodtak a művészbarátok sem a dorogi meghívások szószólójának ábrázolásával, amikor Mátray megmintázta, Jeges és Nyergesi János karakteres akvarell és szénrajz technikával megörökítette az építész barátot.

Gáthy Zoltán korának és környezetének (elsősorban Dorognak és Esztergomnak) fontos szereplője, hozzáértő művésze volt. Várt rá számos szép esztergomi feladat: megbízásra tervet készített a Széchenyi tér rendezésére, figyelemmel kísérte a várban folyó régészeti ásatásokat, könyvet állított össze saját fotóival Esztergom műértékeiről, részt vett a Kossuth Lajos utcai iskola- és az országzászló-építő pályázatokon. Ezeket az elképzeléseit elsöpörte a kíméletlen idő, a háború szele vagy az anyagi háttér hiányát követő huzavonák sora. Az országzászló megvalósításával az esztergomi pályázó, Toldi János élvezte a helyiek támogatását, de itt cserébe kárpótolták Gáthyt, s ő talán nem is bánta meg: a Palkovics-pad bensőséges, szép emlék ma is a Duna-parton.

A dorogi értékteremtések sorában a vendég esztergomi építész több bizalmat kapott: Puskás Károly közösen használt református és evangélikus temploma 1936-ban készült el erdélyi stílusban – Mende Valér, még inkább a mester, Kós Károly nyomdokain haladva. Sem Gáthy, sem Schmidt nem avatkozott az erősödő protestáns közönség elképzeléseibe, az épület a protestáns bányatisztek és egyházak reményei szerint találta meg helyét a településképpen.

Nem kétséges: a bányatársaság a dorogi kezdeményezéseknek az értékteremtésben ritkán állta útját. A korrekt kapcsolat fenntartója Budapest és Dorog között nyilvánvalóan Schmidt bányagazgató volt. Az is jól érzékelhető, hogy Schmidt

Gáthy Zoltán önarcképe 1936-ból

Sándor rugalmas, nyitott, kulturált vezetője volt a szénmedence ipari központjának. Szakmai tudása humán műveltséggel és sokoldalú igényességgel párosult. Támaszkodott mindazokra a jó szakemberekre, akikkel körülvette magát. Legfőbb támasza pedig Gáthy Zoltán volt, alkotóként és tanácsadó minőségben egyaránt.

Schmidt 1939-es, Gáthy 1941-es távozását követően hasonlóan gazdag művészetpártolásra a dorogi szénmedencében már csak a II. világháborút követő évtizedekben – váltakozó intenzitással és változatos művészi színvonalon – került sor. Gáthy is kegyvesztettként, névtelenül tervezhette csak további építményeit. De legalább nem jutott támogatója, Schmidt Sándor tragikus sorsára.

Ez azonban már egy másik fejezete a dorogi bányák által patronált művészettörténetnek.

Gáthy Zoltán Palkovics-padja Esztergomban

